

Fisch Henrik főrabbi istentisztelet közben a Hegedűs Gyula (korábban: Csáky) utcai zsinagógában, Budapest XIII. kerület, 1959.

Fortepan / Bauer Sándor

==== Lénárt András =====

/// **A plebejus rabbi**

Fisch Henrik a Népköztársaságban¹

Fisch Henrik 1947-ben, magánkiadásban publikálta a keresztény egyházak vezetőinek az első és második zsidóellenes törvények felsőházi tárgyalásakor elmondott országgyűlési beszédeit. Talán az önvád is mardoshatta, amikor megjelentette a kislánya fotóját és a meggyilkolt családtagjainak nevét is tartalmazó kiadványt.² A kötet nemcsak a háború utáni „maradék” zsidóság felkavart érzelmi állapotára utal, de jól illusztrálja egy vidéki, falusi rabbi önkifejezési képességét is.³

A hét-nyolc évvel korábban elhangzott antiszemita beszédek újraközlését Fisch emlékeztetésnek szánta, aminek publikálásával talán megnyugodhat az élete értelmét kereső lelke. *„Kiadom emléketekre, sírkő helyett ezeket a beszédeket. Égbenyúló fekete márványnak szánom...”*⁴ A megrendült falusi rabbi sok más sorstársától eltérően nem saját élményeit, meghurcoltatásának történeteit írta ki magából, hanem családja pusztulása feletti fájdalomát vádbeszéddel kötötte egybe.⁵ A hivatalos *Felsőházi napló*ból kimásolt szövegek megjelentetése hatásosnak bizonyult: sokan felfi-

1 == Fisch Henrik unokája és a néhai Katona József rabbi fia közléseinek révén lapzártá után sikerült néhány további, az itt közölteket bizonyos pontokon tovább árnyaló információhoz hozzájutni. Ezek publikálása egy későbbi tanulmány feladata.

2 == A 23 fős áldozati névsorból az derül ki, hogy Fisch nővéreit meggyilkolták, de testvérbátyjai átvészelték a viszontagságokat. Valószínűleg munkaszolgálaton lehettek, mert az ő gyermekeik közül több szerepel a mártírok listáján. Fisch, 1947: 8–9.

3 == A „maradék zsidóság” kifejezést a háború után életben maradt zsidók használták magukra, ma „holokauszt-túlélők”-nek fordíthatnánk. Az akkori és mai fogalom közti szemantikai-érzelmi különbség nem szorul magyarázatra. A fogalom szerepel Kulcsár István pszichiáter híressé vált rövid tanulmányának és az ezt közreadó tanulmánykötetnek a címében is: Kulcsár, 1946.

4 == Fisch, 1947: 13.

5 == A háború után, 1945 és 1948 között nagy számban jelentek meg hosszabb-rövidebb visszaemlékezések a zsidók meghurcolásáról. Részben üzleti okokból adták ki a rémtörténeteket tartalmazó füzeteket, részben a túlélők lelki szükségleteit is szolgálhatták ezek a kiadványok. Erről bővebben: Kisantal, 2020.

gyeltek a saját név alatt kiadott rövid szöveggyűjteményre. A háború után egyre erőteljesebb egyházellenes politikai légkörben a főpapok lejáratására is használhatták volna e pamfletet, de erről nincsen tudomásunk.

Fisch a felszabadulás előtt egy szinte teljesen ismeretlen vidéki rabbi volt. A Bereg megyei Tarpán született 1907-ben, a budapesti Rabbiképző Intézetet 1933-ban végezte el, és a következő évben avatták rabbivá. Mint minden fiatal rabbi, ő is szeretett volna nagy presztízszű és biztos megélhetést nyújtó hitközségében szolgálni, de a háború előtt meg kellett elégednie a Fejér megyei Lovasberényben (1934-től), majd a Kápolnásnyéken (1939-től) felajánlott állásokkal. A holokauszt során nem csak közvetlen hozzátartozóit ölték meg, hanem szinte teljes közösségét. A háború után Budapestre költözött, és a Magyar Izraeliták Országos Irodájának (מיוי) hitéleti osztályán kapott állást. Számára az új rendszer felemelkedést jelentett, a hitközségi keretek között szinte mindent elért, amit lehetett: 1950-ben kinevezték az egyik legnagyobb közösséggel rendelkező zsinagóga, a Csáky/Hegedűs Gyula utcai rabbijának, 1959 és 1972 között pedig a Dohány utcai zsinagóga főrabbijának tisztségét töltötte be; emellett tanított a Rabbiképző Intézetben. A dolgot az ő pályaképének bemutatásával igyekszik a szocialista korszak hitközségen belüli érvényesülési technikáit megvilágítani. A szöveg hosszabb, Benoschofsky Imre rabbi munkásságát is bemutató változata a Csáky utcai zsinagóga történetét feldolgozó tanulmánykötetben fog megjelenni a Holokauszt Emlékközpont kiadásában.

= = Fisch Henrik konfliktus- és harmóniakeresése

Mai szemmel nem túl ízléses, sőt fájdalommal kissé tetszegtőnek tűnik a családi veszteségek felsorolását és a parlamenti felszólalásokat egy kötetbe rendezni.⁶ A két elem összekapcsolása azt sugallja, hogy a keresztény egyházfők tehetnek a rabbi családja, tágabban értelmezve a zsidók elhurcolásáról. Ezt a nagyon leegyszerűsítő nézetet az előszóban a szerző azzal indokolja, hogy saját tízéves praxisából tudja, milyen nagy befolyással volt egy-egy pap a közösségre. Magyarán: ha a keresztény felekezetek vezetői és pásztorai szót emeltek volna a megkülönböztetés ellen, akkor a zsidók nagyobb eséllyel kerültek volna el a deportálást és a halált. Ebben persze lehet igazság, de az egyre autokratikusabban működő rezsimben miért éppen a kormányhoz szorosan kötődő egyházak képeztek volna szellemi ellenállást? Még akkor sem szerencsés egyetlen csoportra hárítani a legnagyobb felelősséget, ha – érdekes módon – a keresztény papok háborús magatartásának tárgyalásakor Kis György bakony-

⁶ = = Az enyémtől eltérő, szintén érvényesnek mondható véleményt fogalmazott meg Gerő András történész is Fisch kiadványának tanulmányozásakor. Ravasz László református püspök 1938. május 24-én elhangzott beszédének taglalásakor kifejezetten hangsúlyozta, hogy Fisch 1947-es kötetéből és nem az eredetiből dolgozott, mert megtetszett neki a személyes veszteséglista és az egyházfők antiszemita beszédeinek összekapcsolása: „Így kívánta kontextualizálni a holokauszt előtt jó pár évvel elhangzott szavakat. Én azért idézek innen, mert nincs ellenemre a kontextualizálás.” Gerő, 2005: 137.

szentlászlói katolikus plébános szintén Fischhez hasonlóan érvelt az 1987-ben megjelent könyvében.⁷

Az 1946 végén lezárt kéziratban megjelent egy másik fontos motívum is, ami Fisch gondolkodását talán egész életében meghatározta: a háborús zsidó vezetés hitzegése és a vidéki zsidóság elárulása. Fisch Henrik nem csak a keresztény egyházvezetőkben találta meg az ellenségét, a fővárosi zsidósággal és különösen a központi szervezetükkel szemben is heves ellenérzéseket táplált.⁸ Bizonyára az ellenséges hangulat is szerepet játszott abban, hogy a mentések idején felelős pozíciókban tevékenykedő Stern Samu, Kasztner Rezső, Szilágyi Ernő, Freudiger Fülöp, Munkácsi Ernő mind megírták közvetlenül a háború után a Pesti Hitközség, a Zsidó Tanács, a cionista Mentőbizottság és általában az 1944-es év történetét. Az *Új Élet*ben bátyja, Fisch Adolf korábban kezdett publikálni és több cikket írt, mint öccse, de mégis Henriknek sikerült nagy közéleti vitát gerjesztenie.⁹ A Zsidó Tanács hibáztatásával nem volt egyedül: a megkeseredett, olykor bosszúszomjas túlélők lázasan keresték a borzalmak felelőseit. Forrtak az indulatok a vidéki hitközségek küldötteinek 1945. augusztus 12-i budapesti találkozásán, ahol meglepően nagy számban jelentek meg, és a jegyzőkönyvi kivonat szerint szenvedélyesen, sokszor vádlón adták elő panaszait. Fisch is felszólalt, élesen kárhóztatva az Országos Iroda és a Pesti Hitközség vezetőségét.¹⁰ Gyakran vádolták meg az egykori munkaszolgálatos keret tagjait, jelentettek fel házmestereket és nyilas ismerősöket. A közel 80 százalékban elpusztított vidéki zsidóság megmaradt képviselői a valamivel szerencsésebb budapestieket alig leplezett irigységgel szemlélték. Vezetőiket, a Zsidó Tanács tagjait pedig a megszállókkal való kollaborációval, valamint információk maguk és családjaik életben maradása érdekében tett visszatartásával vádolták meg. Ennek egyik emlékezetes felvonása volt, amikor Fisch Henrik, az egyszerű vidéki rabbi hívta tetemre a korábbi éra befolyásos hitközségi emberét, a jogász Munkácsi Ernőt.¹¹ Hivatala révén ugyanis Munkácsi elsőként kapta meg 1944 tavaszán a vidéki hitközségek kétségbeesett jelentéseit és segélykiáltásait. A Zsidó Tanács a kilátástalan helyzetben sem változtatott

7 == Kis, 1987.

8 == Fisch Henrik kötete magánkiadásban jelent meg, de feltételezhetjük, hogy az Auschwitzból hazatért falusi rabbi nem saját zsebből fizette a költségeket, vagyis talált másokat, magánszemélyeket vagy szervezeteket, akik név nélkül támogatták felvetését és a kiadvány megjelentetését.

9 == Fisch Adolf 1948-ban nevet változtatott, és József András néven publikált. Róla bővebben: Novák, 2020.

10 == MZSL XV-XXXIII-5-a-1. Kivonat a vidéki hitközségek küldötteinek 1945. augusztus 12-én és 13-án tartott értekezletén készült gyorsírói feljegyzésekből. Idézi: Veszprémy, 2023: 203.

11 == Munkácsi Ernő a Pesti Izraelita Hitközség főügyésze, később főtitkára, a Zsidó Múzeum igazgatója (1937–1942). 1944-ben a Zsidó Tanácsnak formálisan nem volt a tagja, de tényleges befolyást gyakorolt a működésére. Erről csak fokozatosan, de önszántából mondott le, a saját egészségi állapotára hivatkozással.

addigi tárgyalási és lobbizási módszerein, és a gettósítás közepette sem sietett tájékoztatni az embereket az országos akció céljáról és várható kimeneteléről.¹² Kettejük összecsapását itt nincs helyünk részleteiben tárgyalni, de érdemes néhány sort idézni Fisch nyilvánosságra hozott leveleiből, ami érzékelteti az igazságáért harcoló, kíméletlen és kissé érdes stílusát.¹³

Először 1947. október 23-án írt a Pesti hitközség elnökének, Stöckler Lajosnak Munkácsi bűnrészességéről, aki a sajtó útján elkövetett becsületsértés és rágalmozás miatt feljelentést tett.¹⁴ Munkácsi meglehetősen kései, decemberi válaszát elutasítva, Fisch 1948. január 7-én a szétküldte a vidéki hitközségnek a Stöckler Lajos elnökkel folytatott magánlevelezését. Ez ismételtén kissé etikátlan, de annál inkább hatékony eljárásnak tekinthető, mivel a vádak a hitközség vezetése nem söpörhette a szőnyeg alá. Fisch újabb, immár az összes vidéki hitközségnek címzett január 21-i levelében a hitközségek képviselőinek részvételét kérte a január 29-re kitűzött tárgyaláson. A rá jellemző indulattal a saját erkölcsi felsőbbségének tudatában politikusokat megszegyenítő hevülettel fogalmazott: *„Itt most vagy elejét veszik örök időkre annak, hogy zsidó vezető önzően visszaéljen a beléje helyezett bizalommal, vagy elvetik örök időkre a hűtlenség dús magvait.”*¹⁵ Az ügyből nem lett hivatalos jogi eljárás, de a hitközségen belüli tárgyalás eredményeképpen Munkácsi teljesen visszavonult a közügyektől.

Fisch viszont végleg megvetette a lábát Budapesten. A MIOI hitéleti ügyosztályának előadója, majd osztályvezetője lett, újra családot alapított, és nevelte második feleségének gyerekeit. 1949-ben a MIOI-t képviselte mártíremlékmű-avatásokon,

12 == A zsidó vezetők ekkor már valóban tudtak Auschwitz létezéséről, sőt 1944 áprilisában a zsidó nyilvánosságban is téma volt a genocídium. Haraszti, 2005.

13 == Munkácsira lásd: Bohus–Csósz, 2022; Laczó, 2022.

14 == MZSL XX-L-10. Stöckler–Fisch levelezés (1948). Fisch Henrik vádirata a Zsidó Tanács és Munkácsi Ernő ellen, melyben vizsgálóbizottság felállítását kéri, 1948. január 29.

15 == Bohus–Csósz, 2022: 40–41. Ugyanakkor Fischet sem kerülték el a rágalmozások. Jó másfél évtizeddel később még informátori jelentésben is olvashatunk állítólagos káposzterepéről. „Sárvári” fedőnevű ügynök Zoldán Sándor előimádkozót, a Dohány utcai zsinagóga gondnokát idézte: *„...dr. Fisch Henrik ellen adatokat gyűjtenek a deportálási antiszociális magatartásáról. Egy embert már találtak, aki vallomását közjegyző előtt mondta el. Ha legalább még egy ilyent találnak, akkor megjelentetik nyugati országban megjelenő magyar újságban.”* ÁBTL 3.1.2. M-37809. 200. „Sárvári” fn. ügynök jelentése, 1964. április 7. A kiértékelő tiszt az ügyet azonban más szemzőgből látta: *„A jelentés érdekes, mert fényt vet arra a jeleségre, amely a haladó szellemű Fisch Henrik ellen irányul.”* A vádaskodás feltehetően rögtön a háború után keletkezett, az ügynökjelentésekben az 1960-as évek legelején találkozhatunk vele először „Doktor” fn. ügynök egyik jelentésében, aki hosszú bekezdésben számolt be Fisch állítólagos káposztjáról, amit a rendőr tartótiszt áthúzott és széljegyzettel látott el: *„Nem kell gépelni. A kézírt tárgyból is kihúzva.”* ÁBTL 3.1.2. M-21589. 82–85. „Doktor” fn. ügynök jelentése, 1960. szeptember 7. A vádak makacsul tartották magukat, és előszeretettel emlegették más ügynökök is.

a Kossuth Rádió vallásos félórájában olvasta fel jegyzeteit, és találni tőle hetiszakaszmagyarázatok az *Új Élet* című felekezeti lapban. 1949 őszén a Rabbiképző Intézet új tanárai között üdvözölték.¹⁶

A vidéki zsidóság cserbenhagyásának gondolata továbbra is foglalkoztatta az igazságát kereső rabbit. Az állam által kikényszerített egyesítést kimondó Izraelita Országos Gyűlésen (1950. február 20.) többek között erre is kitért: „*Mi, vidéki zsidók, úgy láttuk akkor és úgy látjuk ezt ma is, hogy a zsidóság életében a kettős vezetés szerfelett megkönnyítette gyilkosaink dolgát. Mi, vidéki zsidók, úgy láttuk akkor és úgy látjuk ma is, hogy a kettős vezetés miatt megosztott a vezetőkben a felelősségtudat és mi részben ennek a ténynek is áldozatai vagyunk.*”¹⁷

1956-ban, már a MIOK Hitéleti Osztályának vezetőjeként, valamivel higgadtabban emlékezett vissza a háború utáni évekre. Ekkor az ő feladata volt a vallásgyakorlással kapcsolatos gyakorlati kérdések megválaszolása, a panaszok kivizsgálása vagy továbbítása. Amikor a háború alatt a szomszédok által eltulajdonított javak visszaszerzésének nehézségeit taglaló levelet kapott miskolci hittestvérétől, saját példáján próbálta az illetőt jobb belátásra bírni: „*Auschwitz után megtaláltam egy földműves polgártársam [sic!] lakásában bútoraim egy részét. Ránéztem, megfordultam, egy szó nélkül otthagytam. Magamban azt gondoltam, hát csak nem fogok most odaállni harcolni egy bútorarabomért, amikor, ami a lényeg volt, ami a fő volt, a család nincs sehol. Nem érdekes! Otthagytam.*”¹⁸ Úgy vélekedett, hogy felesleges elhúzódo pereskedést kezdeményezni, mert az eljárás felemészti a lelket, és anyagilag sem éri meg. A rabbi közismerten vehemens természetéből kiindulva, a meglehetősen váratlan érvelés mögött több dolog húzódohatott. 1945 és 1956 között sok víz folyt le a Dunán; a zsidó vagyonok, ingóságok sorsát a népbírói perek első időszaka (1945–1947) után felhozni, vagy a zsidóság létét a kommunista diktatúra deklarációja és a szabad kivándorlás megtiltása (1948–1949) után emlegetni már rég nem volt „helyénvaló”, és ezt a hivatalt vállalt rabbi pontosan tudta.¹⁹ Akármennyire harcosan lépett fel korábban a zsidókat ért igazságtalanságok ellen, a diszkurzív határokat ő sem lépte

16 == Az Országos Rabbiképző Intézet évnyitó ünnepe. *Új Élet*, 1949. október 27. 11.

17 == *Új Élet*, 1950. február 23. 10.

18 == MZSL VI-6-1-2. Fisch Henrik levele Schön Józsefnek, 1956. május 11.

19 == A kontrollról és öncenzúráról sok példát lehetne idézni. Erényi Tibor, az 1945-ben létrehozott Párttörténeti Intézet egykori helyettes vezetője kései visszaemlékezésében a háborút követő évekről így emlékezett: „*Úgy éreztem, nincs értelme a múltat rágódnak – akármilyen is volt az. »Hivatalosan« valóban mind kevésbé vették jó néven a »zsidó« múlttal való foglalkozást. De az is igaz, hogy az érintettek jelentős része – bizonyos elfojtással felejtetni akart. Ráadásul attól is tartottam, hogy óhatatlanul belekeverek a dologba akkor még élő személyeket, és ez kompromisszumokra vezet. Természetesen magamnak sem akartam kárt. [...] Részt vettem az egyetemi pártszervezet munkájában. Itt sem volt ugyan akkoriban szektás szellem, de általánosan az volt a vélemény, hogy a jövőbe kell tekinteni, nem a múltba.*” Erényi, 1997: 16.

át.²⁰ Habár a többszörösen ellenőrzött nyilvánosságban hasonló ügyek nem jelenhettek meg, de a rabbi még a magánvadás eljárás kezdeményezésétől is óva intette a hozzá forduló panaszosokat. A „*földműves polgártársam*” szóhasználat is annyira mesterkéltséget, hogy óhatatlanul az óvatos fogalmazás hivatali kényszerét vélhetjük felfedezni benne. Fisch agresszív stílusa az ötvenes évek közepére úgy tűnik, mérséklődött.

Annál is inkább könnyebben beszélhetett hitsorsosa lelkére, mivel a háború után rendezni tudta széthullott élete darabjait: újraraházasodott, és örökbe fogadta második feleségének kamasz lányát. Külföldön élő gyerekkori barátjának így írt helyzetéről: „*Rabbi vagyok, a Csáky utcai templomban működöm, fájó szívű zsidók az én híveim, igyekszem bennük az igazság ébrentartásával a lelket, a lét iránt való érdeklődést élesztgetni, fenntartani.*”²¹

A Nyugat-Európában élő egykori nőismerősének küldött levelében saját családjáról keveset írt, viszont a 16 éves adoptált lányával kialakult közvetlen viszonyt egy jellemzően kamaszos kívánsággal illusztrálta. A fiatal lány arra kérte, kérdezze meg „Apu”, hogy az emigráns ismerős tudna-e küldeni neki fehér vagy kék lastex fürdőruhát. Fisch sietve biztosította a levél címzettjét, hogy nem jótékonykodásból kéri, és kifizeti az árát. „*Feltéve, ha tudsz rá módot adni, hogy valamiképpen a gazdasági értékét elintézzem. Tudniillik én nem vagyok szegény ember. Nem támogatásnak kérem én ezt, szeretnék a gyermeknek kedveskedni, viszont ezt a minőségű árut itt nem kaphatom.*”²² A részletet azért idéztem, mert jól illusztrálja írója nehézkes stílusát, egyben rámutat a fogyasztást visszafogó szocialista hiánygazdaság állandó problémáira. Emellett látszik, hogy egészen hétköznapi, a vallásos élet szervezésén és a politikai nyilatkozatokon kívül eső problémákkal is kellett foglalkoznia.

== Fisch és a „klerikális reakció”

A hitéleti osztály vezetőjének feladatkörét időnként furcsa esetek tarkították: „*Jenei Károly doktor, volt vármegyei levéltáros felesége nálam járt, azt kérte tőlem, hogy járjak el Rákosi Mátyásnál férje ügyében. Ez a kérés, nem nagyon lepett meg, mert ismerem a klerikális reakciónak ezt az eszközét. Azt tudniillik, hogy úgy állítják be a dolgot, mintha a rabbi és Rákosi Mátyás között intenzív kapcsolat volna. Ez az asszony is ennek az aljasságnak az áldozata.*”²³ Fisch nem írta le, hogy a pártfőtitkár Rákosi zsidó származású lenne, részint mert ez köztudomású volt, részint a nyilvánosságban mindenki kerülte a zsidóság emlegetését, a direkt utalás valakinek a zsidó családi

20 == Tiltott témának számított többek között Izrael támogatása vagy pozitív megítélése, a zsidóság kisebbségként vagy etnikumként való említése. A Szovjetunió saját zsidó állampolgárai elleni magatartásáról sem lehetett beszélni.

21 == MZSL VI-6-1-2. Fisch Henrik magánlevele „Gyidának” (Ilonka), 1956. március 13.

22 == Uo.

23 == MZSL VI-6-1-2. Fisch Henrik előadó levele, 1956. május 20. („Farkas László rabbi hűrnek, Székesfehérvár”)

hátterére pedig azonnal az antiszemitizmus vádját hívta elő. Kontextus nélkül csak részlegesen lehet értelmezni a levelet, de annyit megállapíthatunk, hogy a közvéleményben, ezen belül a kommunista rezsim ellenzői úgy gondolták, hogy az izraelita felekezetet és a zsidó származású vezető politikusokat különleges kötelék tartja össze. Mintha az egykori úri középosztály tagjai tényleg abban a hitben lettek volna, hogy a zsidók bejáratosak egymáshoz, és egymás között bármit elintézhetnek.²⁴ Valószínűleg nem járunk messze a valóságtól, ha a századelős összeesküvés-elméletek egy lenyomatát látjuk ebben az esetben. Különösen, mert Prohászka Ottokár személyében a két világháború között neves és rendkívül népszerű prókátora akadt a zsidók együttműködése, káros összejárása ideájának.²⁵

Ahogy Prohászka munkásságának egyik kutatója fogalmaz: *„1919 után nem egyszerűen a Tanácsköztársaság zsidó származású vezetőiről beszélt, de úgy tekintette a proletárdiktatúrát, mint a zsidó »faj« magyarelles uralmi törekvéseinek megnyilvánulását, osztotta és propagálta az ekkoriban széles közvéleményre szert tevő antiszemita sztereotípiákat például a háborús frontok előtt a hátorszáiban bujkáló zsidókról, magyarelles összeesküvésekről stb.»*²⁶ Prohászka és mások hatása nem múlt el nyomtalanul, sőt a Magyar Kommunista Párt (MKP) legfőbb vezetőinek zsidó származása csak megerősíthette az 1945 előtt lépten-nyomon elismert judeobolsevizmus képzetét. Más kérdés, hogy a kommunisták magukat legtöbbször sem 1919-ben, sem 1945 után nem tartották zsidónak, és a legtöbbjüknek semmiféle kapcsolata nem maradt az izraelita hitközséggel.

Egy közismert szervezet a bizonyága, hogy mégsem volt teljesen alaptalan a volt vármegyei levéltáros előítéletes gondolkodású feleségének kissé merész kérése, hiszen az Állami Egyházügyi Hivatal, a felekezetek irányítására és felügyeletére létrehozott intézmény működése éppen a kommunista adminisztráció funkcionáriusai és az egyházi, hitközségi emberek együttműködésén alapult. A viszonyok az állam javára természetesen egyenlőtlenek voltak, de mint kommunikációs, ha tetszik érdekérvényesítő, érdekkijáró csatorna létezett. A különféle tárgyalások és alkuk keretében előfordult, hogy az egyházak képviselői megpróbálták kisebb-nagyobb ügyekben közbenjárni. Egy ilyen példa széles körben ismert: Angyal István, az 1956-os ferencvárosi felkelő csoport egyik vezetője érdekében, Auschwitzba deportálására hivatkozva, a MIOK vezetősége 1958. november 27-én kegyelmi kérvényt nyújtott be. (A kérvényt nem olvasták fel a kegyelmi tárgyaláson, Angyalt december elsején kivégezték.²⁷) Megemlíthetjük Schweitzer József rabbi történetét is, aki (a zsidó száрма-

24 == Nagyon hasonló jelenetet mesél el Kis György plébános a negyvenes évek végéről. A Rabbiképző meg nem nevezett tudós tanára akár Fisch Henrik is lehetett. Kis, 1987: 266.

25 == Gyurgyák, 2001: 295–301.

26 == Fazekas, 2019: 16.

27 == Jobbágyi, 1996: 97.

zású) Vas Zoltánnál, az egyik legfontosabb kommunista politikusnál 1953-ban kijárta, hogy a pécsi hitközség szeretetházát ne alakítsák át munkásszállóvá. Az a hír járta, hogy Vas nagyon szereti az üldöztetéseket átélte idős édesanyját, ezért a ravasz rabbi azzal érvelt, hogy a meghurcolt zsidó pécsi aggoknak újabb sorscsapás volna, ha megbolygatnák nyugalmaikat. A hitközség fáradásait siker koronázta, Vas elintézte, hogy a pécsi szeretetotthonhoz ne nyúljanak hozzá.²⁸

A hitközség funkcionáriusai, köztük a rabbik, igyekeztek elhatárolódni a zsidó hatalom (judeobolsevizmus) képzetétől. Az ehhez hasonló, származási alapú zsidó összetartozásra, rosszhiszeműen összeesküvésre utaló nyílt vagy burkolt kéréseket visszautasították, és az egyházi „reakció”, értsd a keresztény felekezetek névleg kommunistaellenes, burkoltan antiszemita ármánykodásának tulajdonították. Mindeközben hivataluk, a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája (később Központja) a pártállam kicsi, de tökéletesen megbízható támogatója lett.²⁹

Fisch Henrik előbb a családja kiirtását közvetetten befolyásoló, számára elérhető emberek megbüntetéséért küzdött, majd a kiépülő diktatúrában a magát antifasisztának definiáló politikai rendszer szolgálatába állt. Magatartása végső soron megfelelt az országban maradt vallástalan, a pártállamban megbízó, legalábbis azt legkisebb rosszként elfogadó zsidó (származású) állampolgárok attitűdjének. Cikkeiben, a szószerkről és magánbeszélgetésekben is az új rezsim támogatójaként és védelmezőjeként nyilvánult meg. A rendszerhűséget 1949-ben még a vallási értékek megóvásával, a vallásgyakorlással együtt képzelte el. Az esztergomi kis imaház átadási ünnepségén a MIOI képviselőjében ő is felszólalt: *„A nagy tetszéssel fogadott elnöki beszéd után dr. Fisch Henrik mutatott rá arra, hogy csakis és kizárólag a hitélet elmélyítése révén konzerválhatjuk zsidóságunkat.”*³⁰

A realitásérzékét mutatja ugyanakkor, hogy auschwitz-i sorstársai hitének megrendüléséről megértéssel értekezett: *„Az Auschwitz által sújtott zsidók körében aránylag számosan vannak, akik még ma is érdektelenséget mutatnak a zsidó közélet iránt. Helyeselni természetesen nem tudnám, de magyarázni, menteni lehet ezt a szomorú jelenséget. Hiszen Auschwitz semmiképpen sem volt alkalmas sem az Isten-hit, sem a vallásosság érzésének kimélyítésére.”*³¹

== Fisch berendezkedik

1950-ben, két évvel a kommunista és a szociáldemokrata párt egyesülési kongresszusa után az izraelita felekezeteknek is közös egyházszervezetbe kellett tömörülniük. Ez idő tájt Fisch karrierje nagy lendületet vett. Bekerült az újonnan megválasz-

28 == Jávor, 2025.

29 == Lénárt, 2016.

30 == Községkerületi közgyűlés Esztergomban. *Új Élet*, 1949. november 3. 6.

31 == A magyar zsidóság egységbe tömörítését megteremtő szervezeti szabályzatot egyhangúlag elfogadta az Országos Gyűlés. *Új Élet*, 1950. február 23. 10.

tott Országos Rabbitanácsba, és amikor Berkovits József, a Csáky utcai templom „csengőhangú, gyönyörű beszédű” rabbija fiatalon elhunyt, a hitközség vezetősége őt szemelte ki utódjául.³² Fisch Henrik munkásságáról, rátermettségéről és helytállásáról az *Új Élet* tudósítása szerint a Csáky utcai templomkörzet és a MIOI képviselői szuperlatívuszokban beszéltek. A körzeti elnök ezekkel a szavakkal javasolta Fischt új rabbijuknak: „*Dr. Fisch Henrik eddigi munkásságával, közvetlenségével, templomi szónoklatainak magasztosságával, a lehető legközelebb férközött a hívek szívéhez. Amióta ő működik, a Csáky utcai templom látogatottsága nagymértékben megnövekedett.*”³³ Egy másik felszólaló talán szándékán kívül, de fején találta a szöveget, amikor arra utalt, hogy Fisch személye és pályája jól leképezi a maradék zsidóság hitközségbe tömörülő, oda bezárt tagjainak reális, azaz megvalósítható útját: „*...annak idején híveivel együtt maradt, velük indult a pusztulásba. Élete és pályája szimbolikusan példázza az egész ma itt élő zsidóság életét.*”³⁴ Ezek után nem meglepő, hogy a gyűlés egyhangúan választotta meg a Csáky utcai zsinagóga új rabbijává.

A templomkörzet választmányát 1950 nyár közepén megújították. Az ülés első hozzászólója Stöckler Lajos, a MIOI elnöke volt.³⁵ Felszólalásában, ami nyilván minden jelenlévőnek iránymutatásul szolgált, a sok távolmaradó láttán úgy vélte, hogy a templomkörzet működésében hiba van. A zsidó tradíciók folytatását tűzte ki célul, ami önmagában nem tűnt korszakalkotó elképzelésnek, viszont új „munkamódszerek” kellett hozzá. Ennek ismertetésével az elnök adós maradt, hacsak nem az újlipótvárosi munkásosztály pozícióba juttatására gondolt: „*...a kisembereket vonják be a vezetésbe, annál is inkább, mert a kisemberek működésével kapcsolatban hasznos tapasztalatokat szereztek.*”³⁶ Ma már nem tudhatjuk, hogy valóban ilyen sekélyes volt-e az első számú vezető hozzászólása, vagy a cikk szerzője nem állt a hivatása csúcán, de bizonyára mindenki nagyon óvatos lehetett. A kor hangulatát jól tükrözi a magánemberektől kierőszakolt direkt kormányzati támogatás, a békekölcsön-jegyzéséről szóló híradás is, ahol az egymást túllicitáló hitközségi tisztségviselők mellett

32 = = Kései utóda, Schweitzer József főrabbi jellemezte így Berkovitsot. „Megújulva. Az új évet »új« templomban köszöntötték”. *Új Élet*, 1994. október 1. 1.

33 = = Ábrányi Aladár körzeti elnök hozzászólása: „Fisch Henrik a Csáky utcai templom új rabbija”. *Új Élet*, 1950. április 27. 2.

34 = = Pauncz Gyula hitközségi tag hozzászólása: „Fisch Henrik a Csáky utcai templom új rabbija”. *Új Élet*, 1950. április 27. 2.

35 = = Stöckler 1944 után vezetőként ismét rendkívül nehéz helyzetbe került a kommunista diktatúra megszilárdulása idején. Fájó kompromisszumokat kellett hoznia a hitközség működése érdekében, de 1953-ban a magyarországi cionista perek előkészítésekor mondvacsinált, koholt vádakkal őt is letartóztatták. A börtönből 1955 elején súlyos betegen szabadult. Osaládjával 1957-ben Ausztráliában telepedett le, ahol négy év múlva meghalt.

36 = = Választmányi ülés a Csáky utcai körzetben. *Új Élet*, 1950. augusztus 3. 4.

Fisch Henrik is véleményt nyilvánított: „*Dr. Fisch Henrik kifejtette, hogy a zsidó ember a hagyományainál fogva harcos óre a békének.*”³⁷

Fisch a háború után gyakran vett részt „mártírmegemlékezéseken”, vagyis a holokauszt áldozataihoz kötődő rendezvényeken. 1950-ben elmondott beszédében arra hívta fel a figyelmet, hogy a milliók halála ellenére keresni kell Istenhez a kapcsolatot, és ápolni kell a vallást, az értelmetlen gyilkolásnak viszont nincs köze Istenhez, hiszen még ha bűnösök is lettek volna a zsidók (nem voltak), akkor sem érdemeltek ilyen mértékű csapást. A bűnöket emberek tervelték kis és hajtották végre, nekik nem szabad újra lehetőséget adni. „*Tudnunk kell, hogy ha a társadalmi fejlődés jobbra megy, akkor megint előáll a zsidóirtás veszedelme. Erőteljesen meg kell tehát ragadnunk mindazok kezét, akik a társadalmi egyenlőséget akarják megteremteni.*”³⁸

Az április bemutatkozó prédikációja állítólag jól sikerült: „*A templomot zsúfolásig megtöltő hívekre mély hatást tett a beszéd valláserkölcsei tartalma és az azokból fakadó hitbéli tanítások.*”³⁹ A folytatás azonban nem váltott ki osztatlan elismerést. Berger Joel (1968-as emigrációja előtt Berger György) Németországban élő rabbi gyermekkori emlékei szerint a közösség nem fogadta szívesen. A vele készített beszélgetésben arról mesélt, hogy a nagyvárosi, zömében kisiparosokból, kiskereskedőkből álló polgári közeg idegenkedett a plebejus elveket hangoztató Fisch Henriktől, és kissé lenézte, mert a „*vidéki kisváros szellemét akarta meghonosítani*”, és egyre jobban elkötelezte magát a kommunista rendszer mellett. Konzervatív neológ szemlélete nagyjából megegyezett a Csáky közösségének elvárásaival, de prédikációit „*a primitívség határán egyszerűnek*” tartották. Az új rabbi ugyanakkor igyekezett elfogadtatni magát, és mindenkiel jó kapcsolatokat próbált kialakítani.⁴⁰

A Rákosi-korszak súlyos, véráldozatokkal járó megpróbáltatásokat jelentett az országnak, a zsidók közösségébe tartozókat elsősorban a kitelepítések és a cionistaellenes perek érintették. Más jellegű kihívást jelentett az 56-os forradalom utáni elvándorlási hullám, egyes számítások szerint tíz-tizenöt ezer zsidó háttérű magyar hagyta el az országot, az amúgy is gyéren lakott vidékiek lélekszáma minimálisra csökkent, a hazai ortodoxia többé nem tudott talpra állni.⁴¹

Fisch ekkor a maradás mellett döntött. Politikai nézeteit nem szívelték a hívek. Különösen gyakran hozta szóba a Köztársaság téri pártszékház ostroma alatt (1956. október 30.) életét vesztő ÁVO-s rokona mártíromságát, ami Berger emlékei szerint már csak az ismételtetése miatt is irritálta a zsinagógába járókat. Fisch Henrik, sok

37 == A Budapesti Izraelita Hitközség dolgozóinak Békekölcson gyűlése. *Új Élet*, 1950. szeptember 28. 2.

38 == Gyászistentisztelet a mártírokért a Csáky-utcai templomban. *Új Élet*, 1950. június 15. 6.

39 == *Új Élet*, 1950. április 27. 2.

40 == A szerző telefonbeszélgetése Berger Joellel 2025 tavaszán.

41 == Ezen az 1989–90-es rendszerváltás sem segített, számos hányattatás és átszervezés után 2023-ban az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség kebelezte be.

más fővárosi zsidóval együtt, azt vallotta, hogy ha a szovjet hadsereg nem avatkozik be 1956-ban, akkor a zsidókra rossz világ várt volna. *„A szovjet csapatok ragadtak ki bennünket a nyilasok karmai közül”*, sulykolta refrénszerűen, ami Berger számára – különösen maszkir (halottakért mondott ima) alatt – közönségesnek, nem odaillőnek hatott.⁴²

1959-ben Fisch lett a váratlanul meghalt Katona József utóda a Dohány utcai zsinagógában. A váltás nem volt zökkenőmentes. Ahogy a Csáky utcában kilenc évvel korábban, úgy most sem várták kitörő örömmel a hívek. Egy ügynökjelentés szerint 1959 novemberében a Budapesti Izraelita Közgyűlésben állítólag viharos jelenetek játszódtak le: *„...ha nem rekesztik be a közgyűlést, a harag Fisch ellen támadt volna, akit mindenki utál és senki nem fogad szívesen. [...] Előkerültek volna azok az ellentétek is, amiket a Csáky utca érez és hangoztat Benoschofsky ellen. [...] Fisch magatartásával hozzájárul a hangulat rontásához. Teljesíthetetlen követelésekkel lép fel, zsarol és fenyegetőzik, becsmérlőleg nyilatkozik Katonáról és meg akarja szüntetni a vele kapcsolatos gyászt.”*⁴³ Az iratokból kikövetkeztethető, hogy a jelentés készítője, Végházi István budapesti rabbi az említett rabbik riválisa volt, így bizonyára elfogultan nyilatkozott, de Fisch kritikus megítélése egybecseng más forrásokéval. Állítólag a Dohány utcai körzet összehívott egy tiltakozó gyűlést Fisch kinevezése ellen, ami kiváltotta a MIOK elnökének, Sós Endrének a haragját.⁴⁴ A belső csatározásról szóló jelentést a tartótiszt, Srankó Endre rendőr százados egy kézlegyintéssel intézte el: *„nem politikai, inkább személyi ellentétek”* – írta a dokumentum aljára.⁴⁵ Az ÁEH is ezen az állásponton volt, és komolyan számolt a többek által ellenszenvesnek tartott rabbival. Sós Endre állítólag abban állapodott meg Olt Károllyal, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökével, hogy Fisch Henriket annak ellenére is budapesti főrabbiná nevezik ki, hogy továbbra is sok kifogás merült fel vele kapcsolatban.⁴⁶ Fisch látványos karrierjét Berger Joel emlékei és Végházi István jelentései szerint annak köszönhetette, hogy jó viszonyt ápolt Seifert Gézával, a MIOK alelnökével, majd 1966 és 1976 közötti elnökével.

42 == A szerző telefonbeszélgetése Berger Joellel 2025 tavaszán.

43 == ÁBTL 3.1.2. M-21589. 42–43. „Doktor” fn. ügynökjelentése, 1959. november 11.

44 == Sósnak 1959-ben ugyancsak komoly fejtörést okozott egy másik hitközség tiltakozása a látgymányosi zsinagóga eladása ellen. Novák, 2021.

45 == Ha az állambiztonságnak gyártott iratokból indulunk ki, más sem volt a hitközségen belül, mint személyeskedés és egymás fúrása. 1963 elején például névtelen levelek születtek Sós Endre és a MIOK vezetősége ellen. Izik János ÁEH-előadó állítólag arra célozgatott, hogy a stílus és aláírás [!] alapján Fisch írhatta a denunciáló üzeneteket. ÁBTL 3.1.2. M-30841. 8. „Pesti Péter” fn. ügynökjelentése, 1963. január 23.

46 == ÁBTL 3.1.2. M-21589. 70–71. „Doktor” fn. ügynökjelentése, d. n. [1960.]

== A megbízható káder

Az állambiztonsági iratokból az derül ki, hogy Fisch Henriket abszolút tisztességes, megbízható embernek tartották rendőrségi körökben. Az állambiztonság emberei az izraelita hitközség berkeiben is igyekeztek ellenséges személyeket és csoportokat felderíteni, akiket/amelyeket aztán megfigyelhetnek, bomlaszthatnak vagy leleplezhetnek. Az izraelita egyház ügyeivel foglalkozó operatív tisztek az informátoraik beszámolóí alapján időről időre államhűség szempontjából rendszereztek a hitközség tagjait. Az ellenséges csoportba olyan gyanús személyek kerültek, akiket „cionista érzelműeknek” tartottak, elsősorban mert szimpátiát mutattak Izrael állam iránt, és eljártak a követség rendezvényeire.⁴⁷ Gyanúsnak számított, ha valaki az okvetlenül szükségesnél gyakrabban találkozott a követség munkatársaival, a magyar emigráció zsidó tagjaival vagy a nemzetközi zsidó szervezetek tiszttségviselőivel. Veszélyt érzekeltek akkor is, ha valaki megjegyzést tett a Szovjetunió zsidókkal szembeni politikájára, vagy akár csak Scheiber Sándor, a legfőbb és legkomplikáltabb ellenségük bizalmasának tűnt. Az ismerős nevek hol ide, hol oda sorolódtak, egyes időszakokban lojális embereknek tartották őket, máskor átkerültek a megbízhatatlan, esetleg ellenséges kategóriába. Az ügynöki jelentésekben és az állambiztonsági értékelésekben, és ilyenből volt jó néhány, Fisch Henrik kivétel nélkül a rendszerhű csoporthoz tartozott. Kutatásaim alapján őt nem szervezték be, de élénk kapcsolatot ápol az Állami Egyházügyi Hivatallal, és jóban volt az egymást váltó, szintén rendkívül megbízható hitközségi elnökökkel.⁴⁸

Fisch egybehangzó vélemények szerint konformista, mondhatni rendszerhű rabbi lett. Egyedüli ütközési pont – de semmiképp sem elhúzódó konfliktus – volt az előjáróival az elhagyatott, gazdátlan zsinagógák eladásának problémája. 1956-ban Heves Lajosnak, a hitközség 1953 és 1957 közötti vezetőjének írt a csongrádi zsinagóga eladása miatt, ugyanis az üresen álló épületbe mozit akartak költöztetni.⁴⁹ Az Országos Rabbí Egyesület határozatával szemben úgy érvelt, hogy a kiirtott közösségeknek az Országos Iroda nem igazi örököse, csak az állam szerfelett szervilis módon MIOI-ra testálta a szinte nyomtalanul eltűnt közösségek tárgyi örökségét. A legyilkoltak emlékének őrzése, a szimbolikus helyek megtartása mellett tört lándzsát, és a Rabbiegyesülettel, majd a MIOK Hitéleti Osztályával szemben a templomeladások ellen foglalt állást. *„Vajon nem kell-e arra gondolnunk, ne adjunk alkalmat a fasizmusban kéjelegve résztvevő bitangoknak arra, hogy teljessé váljék az örömük, hogy*

47 == A cionista jelzőt a korszakban egyfajta szitokszóként, megbélyegzőként használták a nem kellőképpen lojálisnak és rendszerhűnek tartott zsidókra.

48 == ÁBTL 3.1.5. O-17169. 267–278. Jelentés a cionista mozgalom ellen folytatott operatív munkánk eredményeiről és a további feladatokról, 1962. április 3.

49 == A városi tanács megvette a zsinagógát, 1960-ban egy helyi tsz-nek adta át, végül 1969-ben lebontották az épületet.

nemcsak segítettek kiirtani a zsidókat, hanem most szent helyiségükben, a templomban szórakozhatnak?”⁵⁰

Sós Endre író, publicista, 1957 és 1965 között a MIOK elnöke, rendszeresen beszámolt a hitközség működéséről az Állami Egyházügyi Hivatalnak. Veres Pál főelőadónak 1963-ban írt egyik levelében – amely megírásának elsődleges célja, ahogy sok más esetben is, Scheiber Sándor lejárata volt, ezúttal önkényes vezetői módszereire hivatkozva – Fisch demonstratív lépéséről is olvashatunk: „...*dr. Fisch Henrik, a Dohány utcai templom főrabbija, a – minden hibája ellenére – népi demokráciánkhoz leghűségesebb zsidó pap, lemondott rabbiszemináriumi tanárságáról.*”⁵¹ A helyzetet az ÁEH illetékesei egy Fischsel és Benoschofsky Imre főrabbival történő elbeszélgetéssel szándékozták orvosolni.⁵²

1964 elején, tehát már a Dohány utcai zsinagóga főrabbijaként, Fisch arra tett javaslatot, hogy a Rabbiságon kívüli rabbi ne láthasson el a rabbitevékenységet, vagyis ne vezethessen gyakran külön bevétellel járó rituális eseményeket, például esketést vagy temetést. A tervezet megosztotta a rabbikat, mivel könnyen átlátható volt, hogy a határozat a rabbik testületébe nem tartozó Scheiber Sándor ellen irányult. Salgó László rabbi le akarta venni a napirendről a javaslatot, de társai ezt megghiúsították, és végül elfogadták az előterjesztés. A titkos szavazáson Fischén kívül állítólag igenel szavazott Benoschofsky Imre, Dér István, Máté Miklós, Geyer Arthúr, Kohlmann Nándor, míg ellene Salgón kívül Hochberger László, Schwartz Mór és Domán Ernő. A tartótiszt megelégedéssel nyugtázta a szavazás eredményét, „*az általunk is támogatott lojális csoport győzelmé*”-t.⁵³

Ugyanebben az időben a fiatal seminarista Berger György csalódott Fischben, az egykori bar micvóját vezető rabbiban. Történt, hogy Richtman Mózessel együtt részt vettek az izraeli követség függetlenség napi (*Jom Hacmaut*) rendezvényén, amit a MIOK vezetősége rossz néven vett, és Seifert Géza két hónapra megvonta Berger 200 forintos ösztöndíját. Az összeget amúgy nem is a hitközség, hanem a *Claims Conference* fizette – mesélte hatvan évvel később is mérgelődve az idős rabbi.⁵⁴ Amikor elpanaszolta balsorsát, Fisch megértés helyett elküldte: „*Mi keresni való van neked ott? Te ide tartozol! Magyar zsidó vagy, ez a hazád.*”⁵⁵

50 = = Idézi: Bódi, 2012, 32. Vö. MZSL VI-B-5.

51 = = Szombat, 1996.

52 = = Scheiberhez sem ekkor, sem később nem nyúltak, élete végéig a Rabbiszeminárium igazgatója maradt.

53 = = ÁBTL 3.1.2. M-37809. 151–152. „Sárvári György” fn. ügynök jelentése, 1964. február 11.

54 = = A Claims Conference (Conference on Jewish Material Claims Against Germany) egy nemzetközi zsidó szervezet, amelyet 1951-ben alapítottak azzal a céllal, hogy kárpótlást és jóvátételt szerezzen a holokauszt túlélői és örökösei számára a náci Németország által okozott veszteségekért. A szervezet tárgyalásokat folytat kormányokkal, és kezeli a kárpótlási programokat.

55 = = A szerző telefonbeszélgetése Berger Joellel 2025 tavaszán.

Izrael rendszeres, rítusszerű elítélésének deklarálásába olykor-olykor hiba csúszott. A zsidó állam, valószínűleg szándékolatlanul, pozitív színben tűnt fel, igaz, csak a római katolikus egyházzal összefüggésben. Részint a kommunista rendszer készséges támogatójaként, részint megemésztetlen egyéni sérelemként foghatjuk föl a katolikus egyház közeledési kísérleteitől – egyéni és nemzetközi szinten – való merev elzárkózást. Kis György bakonyszentlászlói plébános egyéni kezdeményezését a Rabbitanács 1964-ben vitatta meg. „Sárvári” (Salgó László) februári jelentésében idézte Fisch és mások véleményét is: „...a mostani zarándokútnál a pápa 1½ órát megvárakoztatta Izrael állam elnökét és az egész magatartása nem a zsidóság iránti megbecsülést mutatta, ha az egyházfő a nyilvánosság előtt így viselkedik[,] céltalan a békés együttműködésre való törekvés. Ezt nem lehet alulról kezdeni. Írassék egy hasonlóan szép hangvételű levél és ezzel az ügy el van intézve.”⁵⁶ Fisch mellett, hogy jó és óvatos funkcionáriusként elutasította az alulról jövő kezdeményezést (Kis György apátplébános kereste meg Geyer Artúrt⁵⁷), talán akaratlanul, de Izrael államfőjének becsületét is védte, ami merőben szokatlan volt a cionista befolyás és az imperialistának bélyegzett zsidó állam elleni politikai küzdelemben.⁵⁸

Fisch Henrikre megbízható szövetségesként tekintettek az Egyházügyi Hivatalban, azonban a hitközség berkein belül továbbra sem örvendett népszerűségnek. Mint korábban utaltunk rá, 1964-ben Scheiber Sándor koordinálásával tanúvallomásokat igyekeztek szerezni az auschwitzi táborban viselt dolgairól, amit a lejáratására akartak felhasználni.⁵⁹ A terv kudarcot vallott, de a Fischt övező ellenszenv talán hozzájárulhatott a korosodó rabbi hét évvel későbbi távozásához. Amennyire nyomon követhető az élete az állambiztonsági, kisebb részben a hitközségi levéltári dokumentumaiból és a felekezeti sajtó cikkeiből, oly nyomtalanul tűnik el a történeti forrásokból az 1972-re datálható emigrálása után.⁶⁰ Itthon talán nem lett *persona non grata*, legalábbis erre utal, hogy családjának tragikus sorsa az 1980-ban

56 = = ÁBTL 3.1.2. M-37809. 154. „Sárvári György” fn. ügynök jelentése, 1964. február 18.

57 = = Kis György konvertita plébános kitartóan próbálkozott a két felekezet közötti párbeszéd megindításával. Erről bővebben: Kis, 1987: 259–325.

58 = = Ha hihetünk „Sárvári György” jelentéseinek, akkor még egy érdekes informális kapcsolat kötötte össze Scheibert, Benoschovskyt és Izrael budapesti követségét: dr. Nagyiványi Rezső volt a házi orvosuk. ÁBTL 3.1.2. M-37809. 49–50. „Sárvári György” fn. ügynök jelentése, 1963. július 18.

59 = = ÁBTL 3.1.2. M-37809. 246–248. „Sárvári György” fn. ügynök jelentése, 1964. június 30. Arra, hogy Fisch állítólag kárpó lett volna a lágerben, jelentéseiben „Xavér” ügynök is felhívta a rendőrség figyelmét. Azt írta, Fisch vizsgálatot kezdeményezett maga ellen ez ügyben. Az ügynök szerint a későbbi főrabbi nem kárpó, hanem borbély volt a táborban, de beosztásával visszaélt, kenyérfejadagért cserében dolgozott, és mint írta, „iszonyatos módon kizsákmányolta deportált-társait”. ÁBTL 3.1.2. M-37478. 155. „Xavér” fn. ügynök jelentés, 1961. február 23.

60 = = Az *Új Élet*-ben rendszeresen említették a nevét, folyamatos jelenléte az 1972. április 1-i lapszám után hirtelen és magyarázat nélkül megszakadt.

megnyílt új auschwitzi kiállításon külön tablón szerepelt.⁶¹ Neve elsősorban az 1946–48-as konfrontatív közéleti megnyilvánulásai miatt maradt fenn, személye jórészt elfeledetté vált. Unokája, Suzanne Simor közlése szerint látását elvesztve, a koncentrációs táborok élményeire utaló tévképzetekkel küzdve, egy svájci idősek otthonában halt meg 1985-ben.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.2. Munka (M-) dossziék

M-21589 „Doktor”

M-30841 „Pesti Péter”

M-37478 „Xavér”

M-37809 „Sárvári György”

3.1.5. Operatív dossziék

O-17169 Ellenséges tevékenységet kifejtő cionisták

Magyar Nemzeti Múzeum (MNM)

Online Adattár 1649-80.

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (MZSL)

VI-6-1-2. MIOK egyes iratok, levelezés vidéki hitközségekkel (1956)

VI-B-5. MIOK Gazdasági Iratok

XX-L-10. Zsidó Tanács felelőssége / Fisch-Munkácsi ügy (1948–1958)

XV-XXXIII-5-a-1. MIOI elnöki iratok (URL: https://library.hungaricana.hu/en/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszam_nelkul_1945/?pg=1113&layout=s
utolsó letöltés: 2026. május 13.)

=== Internetes forrás ===

Szombat, 1996

(Fel)jelentések a konszolidáció korszakából. <https://www.szombat.org/archivum/feljelentések-a-konszolidacio-korszakabol> (utolsó letöltés: 2026. április 29.).

61 == MNM Online Adattár, 1649-80 (Az auschwitzi állandó kiállítás magyarországi változatának forgatókönyve, Horn Emil, 1979). A kiállításra hivatkozás: Sándor Anna: Az új auschwitzi magyar kiállítás. *Új Élet*, 1980. május 1. 4.

=== Hivatkozott irodalom ===

Bohus–Csósz, 2022

Bohus Kata – Csósz László: Versenyt futunk a végzettel. In Munkácsi Ernő: *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához*. Az eredeti szöveget jegyzetekkel ellátta és tanulmányokkal kiegészítette Bohus Kata, Csósz László és Laczó Ferenc. Park, Budapest. 14–46.

Bódi 2012

Bódi Lóránt: *Zsinagógák és felekezeti ingatlanok tulajdonváltása a Kádár-korszakban*. MA-szakdolgozat, ELTE BTK Média és Kommunikáció Tanszék.

Erényi, 1997

Erényi Tibor: Rendhagyó munkaszolgálat 1944–1945-ben. *Holocaust Füzetek*, 8. sz. 9–44.

Fazekas, 2019

Fazekas Csaba: Bevezetés. In *Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 1919–1927. Cikkék, interjúk, beszédek*. Válogatta, sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Fazekas Csaba. Bíbor, Miskolc. 9–30.

Fisch, 1947

Fisch Henrik: *Keresztény egyházfők felsőházi beszédei a zsidókérdésben*. Magánkiadás, Budapest.

Gerő, 2005

Gerő András: *A zsidó szempont*. PolgArt, Budapest.

Gyurgyák, 2001

Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris, Budapest.

Haraszti, 2005

Auschwitzi jegyzőkönyv. Közli és a kísérő tanulmányt írta Haraszti György. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest.

Jobbágyi, 1996

Jobbágyi Gábor: „Kegyelmet nem kérek.” Szirmai Ottó, Angyal István és társaik pere. *Valóság*, 12. sz. 75–98.

Kisantal, 2020

Kisantal Tamás: *Az emlékezet és a felejtés helyei. A vészidőszak ábrázolásmódjai a magyar irodalomban a háború utáni években*. Kronosz, Pécs.

Kis, 1987

Kis György: *Megjelölve Krisztus keresztjével és Dávid csillagával*. Magánkiadás, Budapest.

Kulcsár, 1946

Kulcsár István: A maradék zsidóság lelki keresztmetszete 1946-ban. In *Maradék-zsidóság. A magyarországi zsidóság 1945/46-ban*. Szerkesztette: Benoschovsky Imre. Budai Izraelita Aggok és Árvák Menházegyesülete, Budapest. 34–38.

Laczó, 2022

Laczó Ferenc: Munkácsi Ernő feloldhatatlan dilemmái. In Munkácsi Ernő: *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához*. Az eredeti szöveget jegyzetekkel ellátta és tanulmányokkal kiegészítette Bohus Kata, Csósz László és Laczó Ferenc. Park, Budapest. 383–394.

Lénárt, 2016

Lénárt András: Az egyesített zsidó hitközség és a hatalom 1956 után. In *Hatalmi diskurzusok. A hatalom reprezentációi a tudományokban és a művészetekben*. Szerkesztette: Bíró Csilla – Visy Beatrix. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat, Budapest. 89–202.

Novák, 2020

Novák Attila: Pszichoanalízis és cionizmus között. József András analitikus az ÁVH fogságában (1953). *Századok*, 5. sz. 1015–1046.

Novák, 2021

Novák Attila: Viharos zsinagóga eladás Lágymányoson: avagy egy budapesti zsidó imahely hányattatott sorsa (1959–1966). *Egyháztörténeti Szemle*, 1. sz. 133–149.

Veszprémy, 2023

Veszprémy László Bernát: *Tanáctalanság. A zsidó vezetés Magyarországon és a holokauszt, 1944-1945*. Budapest, Jaffa.

==== Sajtó ====

Új Élet, 1949–1994

==== Dokumentumfilm ====

Jávor, 2025

„Nem születtem hősnak”. Dokumentumfilm. Rendezte: Jávor István. Szerkesztőtársak: Vince Mátyás és Schaller János. Individeo Bt.

Csoportkép a Hegedűs Gyula (korábban: Csáky) utcai zsinagóga bejárata előtt, Budapešť XIII. kerület, 1946.

Fortepan / Hámori Gyula

Kulcsszavak

=====

egyház történet, holokauszt, Kádár-korszak, Rákosi-korszak, zsidóság

/ The Plebeian Rabbi /

Henrik Fisch in the People's Republic

Henrik Fisch was an almost entirely unknown rural rabbi before 1945. He was born in 1907 in Tarpa, Szatmár County, graduated from the Budapest Rabbinical Seminary in 1933, and was ordained the following year. Like every young rabbi, he aspired to serve in a congregation of high prestige that would provide a secure livelihood, but he had to wait for such an opportunity. During the Holocaust, not only were members of his immediate family killed, but virtually the entire Jewish community of his village. After the war he moved to Budapest and obtained a position in the religious affairs department of the National Office of Hungarian Israelites (MIOI). For him, the new regime represented an advancement: he achieved nearly everything possible within the framework of the Jewish community. In 1950, he was appointed rabbi of one of the largest congregations, the synagogue in Csáky/Hegedűs Gyula Street, and between 1959 and 1972 he served as Chief Rabbi of the Dohány Street Synagogue; he also taught at the Rabbinical Seminary. Through an account of his career, this paper seeks to illuminate the patterns of professional advancement within the Jewish community during the socialist era. A longer version of this study, which also covers the work of Rabbi Imre Benoschofsky, will be published in a volume on the history of the Csáky Street Synagogue, to be issued by the Holocaust Memorial Centre.

Tanácskozás a Budapest VII. kerület, Síp utca 12. szám alatt található Mazsihisz székházának dísztermében, 1968. április 4. Balról jobbra: Kulcsár Imre a MIOK alelnöke, Benoschofsky Imre főrabbi, Seifert Géza a MIOK elnöke, Láng Vikor a MIOK alelnöke, Scheiber Sándor főrabbi.

Fortepan / Bauer Sándor